

ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ Τ.Ε.Φ.Α.Α.
Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού

ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΧΟΡΟΥ

Σημειώσεις για το μάθημα της
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ «ΕΛΛΗΝΗΚΟΥ» ΧΟΡΟΥ

- **Μ. Ζωγράφου :** Αναπληρώτρια καθηγήτρια ΤΕΦΑΑ Πανεπ. Αθήνων
● **Μ. Κουτσούμπα :** Λέκτορας ΤΕΦΑΑ Πανεπ. Αθήνων (ειδικό κείμενο)
● **Ρ. Καμπεριδου::** Διδάκτορας Ιστορικής Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου (ειδικό κείμενο)

«ΕΝΑ ΥΠΕΡΟΧΟ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟ ΚΑΤΟΡΘΩΜΑ»

Ο ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ¹

της Ειρήνης Καμπερίδου ΒΑ, ΜΑ

Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου,
Μέλος ΕΕΔΙΠ, ΤΕΦΑΑ Αθηνών

*«Δεν υπάρχει παρά μόνο ένας χορός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι ο ίδιος για τους Τούρκους, τους Αραβες και όλες τις μουσουλμανικές εθνότητες, που είναι διασκορπισμένες σε αυτήν την επικράτεια. Είναι ο ίδιος και για τους υποτελείς Έλληνες και Αρμενίους της Υψηλής Πύλης, και αυτός **ο παγκόσμιος χορός** δεν αξίζει την ονομασία του...λυγίζονται ή τεντώνονται, ή πιο ακριβέστερα, ξεριζώνουν τα χέρια τους, τινάζουν ταχύτατα τους γοφούς τους, λισσορροπούν ελαφριά στα πόδια τους, χωρίς όμως να τα ξεκολλήσουν από το πάτωμα. Συνεχίζοντας τις ίδιες περιστροφές, οι χορεύτριες μετακινούνται, οπισθοχωρούν, στριφογυρίζουν μόνες ή γύρω από την άλλη χορεύτρια.... Το τι το χαριτωμένο έχει αυτός ο χορός μου ξεφεύγει, αλλά αυτά που είναι απρεπή (ή άσεμνα) κτυπούν αμέσως τα πιο άπειρα μάτια.»² Γράφει, το 1852, η Mme. de la Princesse de Belgiojoso, περιηγήτρια που φιλοξενήθηκε σε πολλά χαρέμια της Μικράς Ασίας, ή της καθ' ημάς Ανατολής.

*Κατά την Αγγλίδα περιηγήτρια the Dowager Marchioness of Dufferin and Ava, στην Αίγυπτο το 1882, οι χορεύτριες φορούσαν ένα είδος κορμάκι με χρώμα βαθύ ροζ και μία διαιρεμένη/τεμαχισμένη ανοιχτή φούστα που άγγιζε το έδαφος. Αρχικά σημειώνει, ότι «ο χορός ήταν ο συνηθισμένος» και ότι «θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε **ο χορός του εξαρθρωμένου γοφού**, το οποίο επαναλάμβαναν με μπουκάλια νερού στερεωμένα επάνω στα κεφάλια τους... εκτέλεσαν **ένα υπέροχο γυμναστικό κατόρθωμα...**». Όπως επισημάνει, τοποθετήθηκε ένα δαχτυλίδι στο πάτωμα, και οι χορεύτριες λύγιζαν το κορμί τους και έπεφταν προς τα πίσω για να πιάσουν το δαχτυλίδι....³

*Σε χαρέμι της Κρήτης, το 1865, η Αγγλίδα περιηγήτρια Anna Vivanti γράφει: «Επιτέλους ο πατέρας της, της ζήτησε να τραγουδήσει μερικά **Ελληνικά τραγούδια**. Τα λόγια και η μουσική ήταν τελείως άγνωστα σε εμένα, όμως ακούγονταν πολύ μελαγχολικά, και το αίσθημα αυτό (της μελαγχολίας) με κατείχε τόσο έντονα, που μου ήταν αδύνατον να το συγκαλύψω. Εδώ τραγουδούσε το καημένο μικρό πουλάκι, το οποίο, αν και τα κάγκελα του κλουβιού του ήταν επιχρυσωμένα, και ο αφέντης της τρυφερός και καλός, επρόκειτο για μία ισόβια φυλάκιση (στο χαρέμι)...»⁴ Αναφέρεται σε μία ελεύθερη Μουσουλμάνα της Οθωμανικής ελίτ, την Λεϊλά [Mdle. Leila], κόρη του Ισμαήλ Πασά, του Γενικού Κυβερνήτη της Κρήτης, ο οποίος υπήρξε πρώην σκλάβος από την Χίο.

*****

I. «Ο ΧΟΡΟΣ ΤΟΥ ΕΞΑΡΘΡΩΜΕΝΟΥ ΓΟΦΟΥ»

Για πρώτη φορά αναδεικνύεται, χάρη στις επιτόπιες μαρτυρίες 110 δυτικών περιηγητριών⁵ και έγκλειστων στα χαρέμια γυναικών, του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, στην Μικρά Ασία, στο

Πόντο, στην Ελλάδα, στην Κύπρο, στην Αίγυπτο, στην Τυνησία και σε άλλες κατεχόμενες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ότι ο χορός, η παντομίμα, η τέχνη της ακροβασίας (tumblers/acrobats), η φυσική δραστηριότητα ή οποιοδήποτε μορφή καλλιτεχνικής ή σωματικής έκφρασης, κίνησης, ενέργειας ή εκγύμνασης, ήταν όλα σύμβολα κοινωνικής κατωτερότητας για τους Μουσουλμάνους. Εθεωρούντο ενασχολήσεις, εργασίες, δουλειές ή ασχολίες που ανήκαν στην αρμοδιότητα των σκλάβων, δηλαδή των πρώην μη-μουσουλμάνων που είχαν βίαια ή 'ομαλά' εξισλαμισθεί, καθώς και των υπόδουλων/υποτελών λαών, όπως των Ελλήνων, των Αρμενίων, των Εβραίων και των Τσιγγάνων, που εθεωρούντο ότι και εκείνη ανήκαν σε χαμηλότερο κοινωνικό καθεστώς (social status) από τους ελεύθερους Μουσουλμάνους, κατώτερο ακόμα και από εκείνο των εξισλαμισμένων σκλάβων, εφόσον δεν είχαν εξισλαμισθεί.

Αναδεικνύεται ότι οι γυναίκες που εκαλλιεργούσαν την μουσική παιδεία, με πολύ ελάχιστες εξαιρέσεις, ήταν όλες εξισλαμισμένες σκλάβες, τα ταλέντα των οποίων αναγνωρίζονταν στην παιδική ηλικία και εκπαιδεύονταν για να πωληθούν, αργότερα, σε υψηλότερες τιμές. Οι Μουσουλμάνοι πλήρωναν υπέρογκες τιμές για ωραίες σκλάβες-πολυτελείας, οι οποίες είχαν λάβει μία φιλολογική και καλλιτεχνική εκπαίδευση. Αυτές οι εξισλαμισμένες σκλάβες-πολυτελείας χόρευαν, τραγουδούσαν και έπαιζαν μουσική για να ψυχαγωγήσουν τους ιδιοκτήτες-αφέντες τους ή τις ιδιοκτήτριες τους και ήταν περιζήτητες στα χαρέμια των ευπόρων τάξεων.

Αναδεικνύεται, επίσης, ότι το υπερβολικό πάχος, η ακινησία και η έλλειψη χάρης στο ανάστημα και στην κίνηση- και για τα δύο φύλα- αντανακλούσαν το ατομικό κοινωνικό καθεστώς τους (social status). Εθεωρούντο κοινωνικά 'προνόμια' που ανήκαν μόνο στις υψηλότερες τάξεις. Δηλαδή, η σωματική δραστηριότητα, ακόμα και η πιο απλή κίνηση, όπως το περπάτημα/βάδισμα, εθεωρείτο στοιχείο και συνήθεια που εκπροσωπούσε τις 'μη-προνομιούχες' τάξεις των Οθωμανών, μία απόδειξη ότι δεν είχαν σκλάβους ή σκλάβες να τους υπηρετούν. Η κατοχή δούλων αποτελούσε ένδειξη πλουτισμού και ήταν καθοριστικός παράγοντας προσδιορισμού της κοινωνικής θέσης του κατέχοντος. Για παράδειγμα, ο αριθμός των σκλάβων, που είχε ένας Οθωμανός Τούρκος προσδιόριζε την κοινωνική του θέση και γι' αυτό φρόντιζαν να έχουν πολύ περισσότερους σκλάβους ή σκλάβες από ότι χρειαζόντουσαν.

Η Χορευτική Μανία των Ελλήνων/Ελληνίδων της Σινώπης. Ο χορός ως μία μορφή αντίδρασης ή αντίστασης.

Σε αντίθεση με τους Μουσουλμάνους, που τα δύο φύλα δεν χόρευαν ποτέ μαζί, όπως μας πληροφορεί η Αγγλίδα περιηγήτρια Annie Jane Harvey, το 1870, οι Ελληνες και οι Ελληνίδες της Σινώπης του Πόντου, όλων των ηλικιών, σε όλες τις εποχές του χρόνου, **καθημερινά** συμμετείχαν μαζί στην χορευτική διαδικασία. Όπως μας πληροφορεί, το 1870, η Annie Jane Harvey, η Σινώπη ήταν διχοτομημένη σε δύο συνοικίες, στην μία κατοικούσαν οι Τούρκοι και στην άλλη οι Ελληνες,³⁹ (Πόντιοι). Τα σπίτια των Ελλήνων ήταν πολύ μεγάλα, πράγμα που ξάφνιασε την περιηγήτρια, γιατί η Σινώπη ήταν μία φτωχή πόλη. Όσον αφορά τις οικίες των Ελλήνων, παρατηρεί ότι ορισμένες φορές ζούσαν μαζί σε ένα σπίτι, ως μία οικογένεια, από δέκα μέχρι δώδεκα οικογένειες. Αποκαλύπτει αυτό που εκείνη εκτίμησε ήταν ο λόγος της προτίμησης των Ελλήνων στα μεγάλα σπίτια με μικρά υπνοδωμάτια:

«Ο χορός, εδώ, είναι μία τέλεια μανία για όλους του Ελλήνες όλων των ηλικιών και τάξεων»,⁴⁰ γράφει η περιηγήτρια, υπογραμμίζοντας έντονα ότι «νέοι άνδρες και νέες κοπέλες, ηλικιωμένοι άνδρες και ηλικιωμένες γυναίκες, χορεύουν όλοι μαζί, κάθε βράδυ, με μία ζωηράδα και μία ακούραστη ευχαρίστηση, που ούτε η φτώχεια, ούτε η ηλικία μοιάζουν να μπορούν να εξαλείψουν. Ο κύριος σκοπός τους, συνεπώς, στην κατασκευή [των μεγάλων οικημάτων τους], είναι να έχουν μεγάλες αίθουσες χορού για χρήση των χειμώνα....»⁴¹ Τα καλοκαίρια η χορευτική διαδικασία πραγματοποιούταν εκτός οικίας.

Αναλυτικότερα, η περιηγήτρια επισημαίνει ότι ο βαθμός της σημαντικότητας του χορού, για τους Έλληνες της Σινώπης, διακρινόταν από τον τρόπο που κατασκεύαζαν τις οικίες τους. Παρατηρεί, ότι στριμώχνονταν σε ένα σπίτι, σε μικρά υπνοδωμάτια, «για να έχουν χώρο για τα αγαπημένα τους Ρωμαϊκα (Romaika)». Παρατηρεί ότι πρώτα, σχεδίαζαν μία μεγάλη αίθουσα χορού (*salle de danse*), για τους χειμερινούς μήνες, παρόλο που οι οικίες τους ήταν συνωστισμένες. Σημειώνει, επίσης, ότι παρά τον συνωστισμό, οι οικίες τους διατηρούνταν απόλυτα καθαρές, διότι επιδίδοντο σε «ένα συνεχές τρίψιμο», μία συνήθεια που επηρέασε και τους υπόλοιπους κατοίκους της περιοχής στο θέμα της καθαριότητας.⁴²

Παρατηρεί
Πόντιες]
Ελληνικά
ή ξανθά
Σινώπης,
δικαίωμα
γυναικας
τους. Οι
περιορι
δημόσια
σε αντί¹
Ελληνίδε²
σπάνιο³
των ταρ⁴
πρόωρα.⁵
των ΕΛ⁶
ότι μετ⁷
της Σιν⁸

Σε αυτ⁹
χορευτ¹⁰
Αυτοκρ¹¹
Μουσου¹²
ανατέρω¹³
έγκλει¹⁴
έπαιζα¹⁵
ενός¹⁶
της ο¹⁷
Μουσου¹⁸
διαδικ¹⁹
των υ²⁰
Ελλήνω²¹

Tον 18²²
Montagu²³
σε χ²⁴
συμμε²⁵
περιη²⁶
μόνος²⁷

Όσον²⁸
συμμε²⁹
Montag³⁰

- 'MY RUSSIAN AND TURKISH JOURNALS' by the Dowager Marchioness of Dufferin and Ava, London. John Murray, Albermarle Stret, W. 1916. [37], σελ. 296-297.
- ⁴ [63] Anna Vivanti, 1865.
- A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad. By Anna Vivanti. London, printed for private circulation, 1865, [63], σελ., σελ. 52, 57-58. [63]
- ⁵ Αγγλίδες, Γαλλίδες, Γερμανίδες, Σουηδέζες, Αυστριακές, Ελβετίδες...
- ⁶ Βλέπε διδακτορική διατριβή της Καμπερίδου Ειρήνης (10-1-02),
Βλέπε, επίσης, Hekmat, Anwar. Women and the Koran. The Status of Women in Islam. Prometheus Books, New York. 1997,
σελ. 17, και The Koran, Penguin Classics, 1997, σελ. 59-60.
- ⁷ HELLENIC COMMITTEE PAPERS, LONDON, 1878. (EQ 1982) PETITION OF SCIOTES RESIDING IN ENGLAND TO THE CONGRESS AT BERLIN, DATED 5TH JUNE, 1878. "ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΕΝ ΑΓΓΑΙΑΙ ΧΙΩΝ. (σελ. 9-12). Translation of Foregoing Petition into French: A LEURS EXCELLENCE LES MINISTRES PLENIPOTENTIAIRES DEPUTES AU CONGRES E BERLIN. (σελ. 13-15). Translation of same into English: TO THEIR EXCELLENCIES THE PLENIPOTENTIARY MINISTERS DELEGATED TO THE CONGRESS AT BERLIN. (σελ. 16-18) signed the Sciotes inhabiting England, σελ. 16.
- ⁸ [4] Elizabeth Berkely, The Right Honourable Elizabeth Craven, ή Lady Craven, 1785-1788. "A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786." London, G.G. J. and J. Robinson, 1789, (Letter IVI, undated, σελ. 264.)
- ⁹ [63] Anna Vivanti, 1865.
- A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad. By Anna Vivanti. London, printed for private circulation, 1865, [63] σελ. 96.
- ¹⁰ Mary Adelaide Walker, Mrs. Walker -- "Eastern Life and Scenery, with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania. By Mrs. Walker. London, Chapman and Hall, 1886. 2 Vols. (in two volumes), σελ. 62.
- ¹¹ THE WOMEN OF TURKEY AND THEIR FOLK-LORE by Lucy M.J. Garnett
with concluding chapters on the Origins of Matriarchy by John S. Stuart-Glennie, M.A. THE JEWISH AND MOSLEM WOMEN. London. David Nutt, 270-271 Strand, W.C. 1891, σελ. 404. [86a]
- ¹² [40a] 1835-1836 MISS JULIA PARDOE, 1835-1836. "The City of the Sultan, and domestic manners of the Turks in 1836. By Miss Pardoe. London, Henry Colburn, 1837. 2 vols. Volume I., [40a], σελ. 96-102.
- ¹³ 1879, 1881-1884 'MY RUSSIAN AND TURKISH JOURNALS' by the Dowager Marchioness of Dufferin and Ava, author of "Our Viceregal Life in India," "My Canadian Journal," etc. with illustrations. London. John Murray, Albermarle Stret, W. 1916. σελ. 182-183.
- ¹⁴ Lady Montagne, 1717. THE LETTERS OF LADY M. W. MONTAGU, DURING THE EMBASSY TO CONSTANTINOPLE, 1716-18. PARIS: BAUDY'S EUROPEAN LIBRARY, 1840, σελ. 159-161.
- ¹⁵ [37] 1879, 1881-1884 -THE DOWAGER MARCHIONESS OF DUFFERIN AND AVA
'MY RUSSIAN AND TURKISH JOURNALS' by the Dowager Marchioness of Dufferin and Ava, London. John Murray, Albermarle Stret, W. 1916 σελ. 237.
- ¹⁶ [9] Ελβετίδα περιηγήτρια Louise Demont, 1816, σελ. 402.
- ¹⁷ [40a] Αγγλίδα περιηγήτρια, Julia Pardoe, 1836. σελ. 105.
- ¹⁸ [37] Αγγλίδα περιηγήτρια, The Dowager Marchioness of Dufferin and Ava, 1882, σελ. 155-156.
- ¹⁹ [9] Ελβετίδα περιηγήτρια Louise Demont, 1816, σελ. 402.
- ²⁰ Βλέπε διδακτορική διατριβή της Ειρήνης Καμπερίδου.
- ²¹ [40a] Julia Pardoe, 1836, σελ. 314.
- ²² [45a] Melek Hanum (Marie Dejean Millingen), σελ. 28.
- ²³ [51a] Emmeline Lott, 1864-1866.
- The English Governess in Egypt. Harem life in Egypt and CONSTANTINOPLE. By Emmeline Lott. Formerly Governess to His Highness the Grand Pacha, Ibrahim, Son of His Highness Ismael Pacha, Viceroy of Egypt. In Two Volumes. London, Richard Bentley, New Burlington Street. 1866. Engraved frontispiece. Dedicated to His Highness Ismael Pacha, &c. &c. Viceroy of Egypt, by His Highness's Most Humble and Devoted Servant, the Authoress. Volume I., [51a] σελ. 167.
- ²⁴ [57a] Mary A. Walker, "Eastern Life and Scenery, with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania. By Mrs. Walker. London, Chapman and Hall, 1886. σελ. 36.
- ²⁵ Emmeline Lott, 1864-1866 [51b], σελ. 291
- ²⁶ Ibid, σελ. [45^a], σελ. 31:
- ²⁷ Ibid, σελ. 31-32. [45a]
- ²⁸ [63] Anna Vivanti, 1865.
- A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad. By Anna Vivanti. London, printed for private circulation, 1865, [63], σελ. 40, 42-43, 48.
- ²⁹ Ibid, σελ. 56. [63]
- ³⁰ Ibid, σελ. 57-58. [63] [63] Anna Vivanti, 1865.
- ³¹ Ibid, σελ. 52. [63]
- ³² Ibid, σελ. 51. [63]
- ³³ Ibid, σελ. 53. [63]
- ³⁴ Ibid, σελ. 60. [63]
- ³⁵ Ibid, σελ. 60. [63]
- ³⁶ Ibid, σελ. 60. [63]
- ³⁷ Ibid, σελ. 56. [63]
- ³⁸ [15] 1832-1833 Frances Maclellan.